

**PASTANGOS ŠVELNINTI KŪRINĮ:
PASAKOS „EGLĖ ŽALČIŲ KARALIENĖ“
PERIFERINIAI VARIANTAI**

LEONARDAS SAUKA

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Straipsnio objektas – apžvelgta žinomi šios pasakos variantai: 182 – lietuvių, 87 – latvių, 35 – estų, 4 – suomių, 1 – vėpsų, 28 – rusų, 22 – baltarusių, 6 – ukrainiečių, po 2 – lenkų ir bulgarų, 4 – totorių, 1 – kazachų, 1 – čiuvašų.

Darbo tikslas – išaiškinti kūrinį švelninančių tendencijų paliestos variantų dalies kaitos modelius, pagrindinį dėmesį kreipiant į siužetą. Atskleisti kaitos mastą ir galimas sąsajas su kitais raidos procesais.

Tyrimo metodai – aprašomasis, interpretacinis.

Žodžių raktai: kūrinio sušvelninimas, kaitos modeliai, laiminga pabaiga.

Ižanginės pastabos

Prieš pradėdant nagrinėti pastebėtus siužeto pokyčius, kurie sušvelnina pasakos daromą įspūdį, norima atkreipti dėmesį į galimybes išryškinti priežastis, nulėmusias tokias tendencijas. Galimybės nėra didelės, nes mažai tėra sukaupta medžiagos apie pasakos „Eglė žalčių karalienė“ atlikimą ir klausytojų reakcijas. Tačiau šiek tiek duomenų yra, ir tai leidžia daryti prielaidas.

Kaip žinoma, Eglės pasaka prasilenkia su stebuklų pasakų kanonu, neturi laimingos pabaigos. Tragiška įvykių eiga sukelia klausytojams psichinį diskomfortą. Tokių atvejų, kai pasaka sukelia baimę, skausmą, sukrečiančius išgyvenimus dėl vaizduojamos neteisybės, kai klausytojas, o neretai ir pasakotojas paplūsta ašaromis, bežode rauda, yra pastebėta ne kartą. Pavyzdžiui:

Marijai Janonienei Julius turėdavo prižadėti, kad neverks, kai pasakodavo apie Jonuką. Bet kai tik pasakoja – jis ir verkia (BKT p. 379).

Šiuo atveju siekiama iš anksto tramdyti klausytojo reagavimą, tačiau nepavyksta tai padaryti. Kitas atvejis liudija norą koreguoti kūrinį, išmesti iš pasakojimo skaudžiausias vietas. Folkloristė Bronė Kazlauskienė atkreipia dėmesį į savo motiną:

Kai, sekdamas pasaką, susigraudina – jai pačiai gaila ir pjaunamo vargšo kiškėlio, ir skriaudžiamos našlaitės, ir nebeturinčios namų, nendre pavirtusios žalčio pačios („Žalčio pati“) – vaikai prašydavo praleisti liūdnąsias vietas, bet ji ištikimai viską sekdamas (SZ p. 6).

Gervėtiškių pasakotojas, 89 metų senukas Jonas Petrikas, sekdamas pasaką „Žiulvinas“, pabaigoje sutriko, „nebeužbaigė, ėmė raudoti, labai susigraudino. Sakė, kad jam gaila Žiulvino“ (GrvP 158).

O štai iš neseniai „Rubinaičio“ žurnale paskelbto dailėtyrininkės Ingridos Korsakaitės pašnekesio su dailininke, vaikų knygų iliustruotoja Sigute Valiuviene (jos diplominis darbas buvo S. Nėries „Eglės žalčių karalienės“ iliustracijos) sužinome apie gana ryškų šios pasakos kaitos atvejį:

Vakarais prieš miegą Eglutė ir Sauliukas [dailininkų vaikai – L. S.] vis prašydavo manęs pasekti pasaką apie Eglę žalčių karalienę, bet tik su gera pabaiga: nė vienas Eglės vaikelis neišduoda tėvelio Žilvino vardo, ir visi laimingi grįžta į savo namus jūroje.

Tokiomis pasakomis stiprinome viltį, kad galime ir turime būti tvirtesni, geresni, o tada ir pasakos gerai baigsis (Korsakaitė, Valiuvienė 2006: 23).

Nors tai tik keli pavyzdžiai, bet ir jie padeda suprasti kaitą ir pastovumą šios pasakos tradicijoje. O siužeto modifikacijų analizė turėtų sukonkretinti vaizdą apie tekstų švelninimo tendencijas.

1. Pasakos trumpinimas

Pirmas modelis: Vestuvės – pasakos pabaiga. Pasaka užbaigiama žalčio ir jo žmonos išvykimu į vyro šalį. Tokiu būdu kūrinys iš esmės sutrumpinamas, lieka tik jo pirmoji dalis. Pavyzdžiui, tekstas iš Žemosios Panemunės, užrašytas 1931 m.:

Važiavo važiavo ir privažiavo gražius rūmus. Tai jaunikaičio buvo gyvenimas <...>. Miglutė greitai apspirato, nes jai ten buvo gera gyventi (Žvgž 1931, Nr. 2: 33).

Kitas tekstas iš Gervėčių apylinkių, užrašytas 1970 m.:

– Kukū, jūs svotuliai,
Kukū, jūs razumnieji,
Kukū, nedurnieji,
Kukū, tai jūs vežat,
Kukū, sau martelį,
Kukū, man duos juostelį.

Nu, ir gerai gi jau, davė juostelį <...>. Nuvežė par Ašmenų, par undenį didelį.

– Razsiskirk, undenie!

Razsiskyrė unduo. Unvežė mergaitį labai gražiuosan dvaruosan. Gražu buvo labai (GrvP 158).

Kartais dar trumpai paryškina, koks buvo gyvenimas. Antai tekstas iš Būdviečio (Seinų aps.), gautas 1932–1933 m., šitaip užbaigiamas:

Jiedu laimingai gyveno, susilaukė daug vaikų (LTR 449a/27/).

Panaši laiminga pabaiga ir varianto iš Žiežmarių, gauto 1932 m.:

Žalčiai linksmai nuvažiavo į savo rūmus. Tenai mergelę sutiko žaltys. Jis akimirksniu virto gražiu jaunikaičiu. Jis buvo užkeiktas ciesorius. Mergaitė tapo ciesorienė <...>. Paskui jie turtingai ir laimingai gyveno (LTR 899/29/).

Analogiškos tendencijos pastebimos latvių šios pasakos tradicijoje. Labai sutrumpintų, turinčių laimingas pabaigas variantų užrašyta įvairiose etnografinėse Latvijos srityse. Štai Žiemgaloje, Duobelės krašte, vienas pasakotojas taip užbaigė visą istoriją:

Bet pēc trim dienam skan jauka muzika un atbrauc zalksi un aizved skaisto Madaļu uz upi un tur ta dzīvo laimīga (LFK 1585,192).

Siužetas taip pat kardinaliai sutraukiamas ir Rygos apylinkėse išgirstoje pasakojime. Net paskutiniai žodžiai yra tie patys – „gyveno laimingai“:

Meita nu gājusi ar zuti uz ezeru un ezera malā parādījušies skaisti rati ar zirgiem. Viņi tur sēdušies iekšā, iebraukuši ūdenī un beidzot nonākuši skaistā kristalā pilī. Tā pils pieredējusi zutim un pilī nonākot viņš pārvērties par cilvēku un izrādījies par apburtu ķēniņa dēlu. Pilī viņi nu dzīvojuši laimīgi (PŠ IV p. 441).

Latgaloje, Daugpilio krašte, pateikėjas savo pasakojimą baigia neutraliu pastebėjimu, kad įvyko vedybos:

Kuozinīki saprota, ka jaunuokū muosu aizvedja sev par sīvu azara ķēniņš un aizbraucja atpakaļ uz sātu (PŠ IV p. 427).

Tačiau šitoks būdas užbaigti pasaką tėra vienas tarp daugelio kitų.

2. Tragiškos kulminacijos pašalinimas

Antras modelis: Laimingas apsilankymas tėviškėje. Yra grupė variantų, kuriuose nevaizduojamas žalčio nužudymas ir jo žmonos, vaikų pavirtimas gamtos objektais. Juose tik pasakojama, kad duktė, viena ar su vaikais, kartais net su vyru, atvažiuoja į tėviškę pavišėti. Pavyzdžiui, Želvos valsčiuje (Ukmergės aps.) 1932 m. užrašytas variantas šitaip užsibaigia:

Ana taip ir padarė – iškepė ragaišio ir parėjo pasulioti pas tėvelius. Galas (LTR 383/29/).

Kitur tiksliau pasakoma, kas toliau buvo. Kelmės krašto variante, užrašytame 1976 m., sakoma:

Pavišėjo, ir grįžo į žalčio namus (LTR 4791/47/).

O Kvetkuose (Biržų aps.) 1942 m. išgirstas variantas net pagražintas stebuklų pasakoms būdinga pakilia ir pašaipia retorine pabaigos formule:

Senelė jau leidžia važiuoti marčią į namus pas motiną keminėti. Pakinkė į geldą kiaulę ir išleido. Namuose sulaukusi motina dukteres labai džiaugėsi, nes jau buvo praėję daug metų, kaip nesimatę. Tai labai buvo daug džiaugsmo. Ir aš ten buvau, alų midų gėriau, per barzdą varvėjo, burnoj neturėjau (LTR 2461/47/).

Tokiu taikiu sugrįžimo į tėviškę paviešėti epizodu užbaigiami ir kai kurie latvių variantai. Štai Kuržemėje, Liepojos krašte, užrašyto varianto pabaiga:

Meita paņēma savus divus bērnus un aizbrauca. Māte bija priecīga. Pēc trim nedēļām meita brauca atpakaļ uz jūru (LFK 1699,1893).

Kuldygos krašto variantas akcentuoja ir nuostabų gyvatės pasikeitimą į vyrą. Abu sutuoktiniai kilmingi atvyksta pas tėvą:

Paiet pieci gadi, tad kādā dienā ķeniņa meita ierodās apciemot tēvū un viņai līdz ir arī viņas vīrs, bet nu nevis kā čūska, bet skaists, stalts vīrietis. Viņš ir arī bagāts ķeniņš, kam lepna pils <...> un tagad viņi ir laimīgi (LFK 1148,681).

Vienas lietuvių variantas nuo Panevėžio vaizduoja, kad paviešėję jaunieji lieka gyventi kartu su tėvais (DvP 41). O latvių variante iš Ventspilio krašto jaunieji kartu su tėvais išvažiuoja į jūrą (LFK 1695,2769).

Apžvelgtų variantų pabaigose tvyro giedra nuotaika, nėra nė užuominos apie gresiančius pavojus. Be šitų, yra dar vienas variantas, kur taip pat nėra tragiškos kulminacijos, tačiau siužetas pakeistas kitaip: vyras neišleidžia žmonos paviešėti į tėviškę:

Žmona prašo: „Leisk mane tėviškėn.“ Anas sako: „Negalima, neleisiu. Gali negrįžti.“ <...> „Kaip negrįšiu? Vaikai.“ – „Atsižadėsi ir vaikų.“ Neleido. Gyveno ir dabar gyvena (Ignalinos kraštas, užrašyta 1964 m.).

Tokia pabaiga akcentuojamas gresiantis pavojus. O ir žmonos troškimas lieka neišsipildęs. Dėl to pasaka užsibaigia be džiaugsmingo švytėjimo.

3. Kontaminacijos kelias

Trečias modelis: Žalčio odos sudeginimas. Dalyje variantų pabėgama nuo tragiškų įvykių, pasukus pasakojimą kitų ATU 425 potipių (A, C) keliu, kur taip pat vaizduojamos vedybos su žalčiu. Esminis siužetą keičiantis momentas yra žalčio odos sudeginimas. Šis motyvas lemia tolesnį vyksmą: ar iš karto atgaunamas žmogaus pavidalas, ar prasideda įvairūs nuotyčiai, bet ir jie baigiasi laimingai.

Štai Švenčionių krašte 1971 m. užrašytos pasakos pabaiga:

Toj mergaitē atsikēlē jī uzmīgdzīus, skūrū pečiun undējo, ažkūrē – ir sudegē skūra.

Anas atsikēlē iš ryto ir sakys:

– Vaje tu mano miela, gerai tu supratai, kaip padaryti. Tai labai gerai padarei. Dabar mes gyvinsim, kaip visi gyvena (LTRF mg. 4527/11/).

Žiemgaloje, Bauskės krašte, užrašyto varianto siužetas šiek tiek kitaip plėtotas:

Otrā rītā vīrs meklē savu tēru. Sieva saka, ka vakarvakarā iesvieda krāsnī. Vīrs no šī laika ir sācis smagi slimot. <...> Tomēr vīrs savu slimību izcietis. Kādā rītā, kad visi muižas ļaudis bija uzcēlušies, tad redzēja, ka pils atradās virs zemes. No šī laika viņi dzīvoja laimīgi (LFK 1177,22004).

Kituose diviejuose Kuržemēje išgirstuose variantuose vaizduojama ištisa virtinė įvykių, kurie prasideda sudeginus odą, bet baigiasi viskas sėkmingai.

Ukrainiečių varianto, paskelbto 1878 m., išplėtoto dar iš kitų pasakų paimtais motyvais, pabaigoje oda ne sudeginama, o perpjaunama:

Вона довго не хотіла, а потімь прорізала. В ишовъ зъ теі шури царевичъ хороши, прехороши. Поціловався заразъ зъ нею, оженився. Зобрали вони батька й матюрь до себе жити въ тому палацу и живуть собі (Чубинский 1878: 445).

Antra vertus, ne visada ši kontaminacija, žalčio odos sudeginimo motyvas, lemia laimingą pasakos pabaigą. Kartais nelaimės šešėlis persekioja pasakos veikėją ir toliau. Pavyzdžiui, prie Liepojos užrašytame variante skundžiasi užburtas karaliaus sūnus, kai jo oda įmetama į ugnį:

Nu viņš dikti mocījies un teicis brūtei, ka viņš drīz vien būtu bijis cilvēks un tad nebūtu tikdaudz jāmocās kā tagad (LFK 1731,343).

Prie Švenčionių 1972 m. užrašytoje pasakoje vyras, supleškinus jo odą, sako:

– Tu mane nužudei.

Ji lieka gyventi pas tėvus (LTR 4474/66/).

Baltarusių variante žaltys, papriekaištavęs, kam žmona per anksti sudegino jo išnarą, nebenori su ja gyventi:

І нэ схотіў из ёй жыты за то <...>. Ну вона ішла, ішла і дошла, назад вэрнулась до батька (СБФ 1986: 248).

4. Suvienodintas personažo vertinimas

Atskirą variantų grupę sudaro tokios siužeto plėtotės tekstai, kur iki galo vedybos su žalčiu yra nepriimtinos ne tik tėvams, broliams. Jų nori išvengti ar atsikratyti ir pati mergina.

Ketvirtas modelis: Žalčio apgavimas. Yra variantų, kur mergina apgaule pasprunka nuo žalčio. Tai pavyksta padaryti arba per kelionę į vyro šalį, ar jau iš jo namų. Rimšės valsčiuje 1949 m. buvo užrašytas variantas, vaizduojantis, kaip plaukiant į žalčio tėviškę mergina įtikina jį nesidairyti atgal ir taip pasprunka. O pabėgusi laimingai išteka už kito vyro (žr. LTR 2750/200/). Gervėčių apylinkėse pasektame variante (užrašyta 1970 m.) apgauti pasiseka vietoj nuotakos įdavus ožką (žr. LTR 4159/22/). O štai Dieveniškų viename variante žmona pabėga nuo vyro, atlikusi sunkius darbus (žr. LTR 2657/4/).

Iš rusų sentikių, gyvenančių Lietuvoje, išgirstame variante nuo žalčio pasprukti nuotakai padeda arkliai, kiaulės, jaučiai (ATU 313) (žr. РФЛ 44).

Penktas modelis: Sesers (dukros) išgelbėjimas nuo žalčio. Merginos artimieji – tėvas, motina, broliai – išgelbsti ją, sunaikindami žaltį. Šiuose variantuose žalčio nužudymas pateikiamas kaip išlaisvinimą, džiaugsmą atnešantis veiksmas. Štai kaip tai pavaizduota 1932 m. Lazdijų krašte užrašytame variante. Pabaigoje pasakojama apie dukros apsilankymą tėviškėje:

Parėjus namo, pabuvo vieną savaitę, antrą ir jau nenorėtų eiti atgal. Broliai sako:

– Tu eik ir šauk, o mes stovėsime iš šonų su dalgiais <...>.

Broliai nutraukė dalgiais jo galvą ir grįžo atgal. Visi linksmai gyveno (LTR 449b/101/).

Švenčionių krašte 1929 m. papasakotame variante žaltys apgaulingai kviečiamas į pirtį ir įviliojamas į pakelėje paruoštą žarijų duobę (žr. LMD III 226/779a/).

5. Vieno epizodo kaita

Žalčio vaikų kankinimo epizodai įsipina į pasaką, kai jo žmonos artimieji žūt būt nori sužinoti vardą ar burtažodį, kad galėtų iššaukti ir sunaikinti nepageidaujamą būtybę. Šiuose epizoduose vaizduojama, kaip nedideli vaikai mušami, deginami, jiems į panages kalami šakaliukai ir pan. Iš pasakojimų įstringa į atmintį skaudžios kankinimo detalės, tramdomos ašaros, vaikus gniuždantys suaugusiųjų draudimai nepasakyti tiesos motinai ir kt. Lietuvoje jau nuo XX a. pradžios per mokyklų skaitinius išpopuliarintu pasakos tekstu šitie veiksmai primenami:

Veltui jo klausinėjo, veltui gąsdino, galiausiai išplakė rykštėmis. Jis atsakydavo:

– Mama pasakys, aš nežinau.

Kuomet jie sugrįžo, vaiko akutės buvo užverktos (BsLPY III 174).

Tokie ir panašūs vaizdai virkdydavo mažuosius klausytojus, skaudžiai juos prislėgdavo. Lietuvių variantų, kuriuose pasakojama apie vaikų kankinimą, yra net 65 (apie 43%).

Nenuostabu, kad atsirasdavo pasakotojų, kurie švelniau paporindavo šią pasakos dalį.

Šeštasis modelis: Pasaka be vaikų kankinimo epizodo. Dalyje lietuvių variantų (25) vietoj brutalių vaizdų parodomas tik vaikų klausinėjimas:

– Kų tėvas sake, kaip jūs išvažiavot?

Sūnai nieka nesake. E išsivede dukterį, tai duktė viską išpasaka[ja], kai mergiote.

Daug rečiau (12 variantų) pati žmona nejučiomis išpasakoja, kaip šauks vyrą grįždama. O 25 variantuose siužetas taip išplėtojamas, kad visai nėra vaikų, žmonos kamantinėjimo situacijos.

Dar grupė variantų (18) yra tarpinio modelio. Juose detalčiai nevaizduojamas vaikų kankinimas, tik lakoniškai, dažnai vienu žodžiu pasakoma, kad jie buvo prievartaujami: *tardė, kutavojo, gandino, baudė, mušė, ėmė barti, gąsdino mušti, jumi deginsma* ir t. t.

Iš 87 latvių variantų tik ketvirtadalyje (21 tekstas) yra vaikų kankinimo epizodų. Iš jų dalyje (8) vaizduojama, kad ši nepakeliama egzekucija įvyksta karštoje pirtyje:

Brėli nu kurināja karstu pirti, un māsai nezinot, abus puisēnus aizveda pirtī un sadeva tādu siltumu, ka mati svila, un puikas pēra prasīdami: „Ko tēvs mātei sacīja, ko tēvs mātei sacīja?“

Lielākais gan izturēja karstumu un ne vārda neatbildēja, bet mazākais, no sāpēm nevarēdams ciest, izteica: „Ja dzīvs, tad piena plūdi, ja miris, tad asins plūdi“ (PŠ IV p. 430).

Kituose 36 variantuose vaikai ar motina be kankinimų prasitaria, kaip reikia pašaukti žaltį, o dar 30-yje visai nėra situacijos, kuri provokuotų norą sužinoti burtažodį.

Estų, suomių ir vepsų variantuose visai nėra vaikų kankinimo epizodų. Iš 35 estų variantų 23-uose (65,7%) vaikai, dažniausiai mažieji, pasako iš naivaus atvirumo, būdami patiklūs. Žmona prasitaria šešiuose variantuose, visai nėra tokios situacijos – taip pat šešiuose.

Rusų 28 variantuose dažniau paslaptį išplepa žmona (17 tekstų), retokai – vaikai (6), o keturiuose visai nėra tokios situacijos. Tik viename variante, kuris užrašytas iš Lietuvoje gyvenančių sentikių, yra kankinimo epizodas. Tarp baltarusių variantų tokių yra trys. Žmona prasitaria trijuose variantuose, vaikai – devyniuose. Visai nėra situacijos, provokuojančios klausinėti ar kankinti vaikus, aštuoniuose tekstuose. Ir kitų slavų, taip pat tiurkų tautų variantuose nėra minimos situacijos. Tad šiose tautose nėra ir poreikio švelninti pasaką keičiant epizodo plėtotę.

6. Pasakos pabaigos korekcija

Septintas modelis: Pakeista žalčio žmonos ir vaikų dalis. Pasakos daromas įspūdis sušvelninamas, kai, žuvus žalčiui, žmona ir vaikai nepavirsta gamtos objektais (medžiais, paukščiais ir pan.), o išlieka, nors ne visada visi, žmonėmis.

Štai Ožkabalių kaime (Bartinkų vls.) apie 1900 m. užrašytas pasakos variantas baigiasi šitaip:

Jau ir pamatė, kad jau tas Žaltys negyvas – nėra kas jai darytie, jau in tą savo dvarą nukeliatie negali. Sugrįžo pas tėvus ir ten jau buvo (BsLPY IV 65).

Tokią pabaigą turi ir antras tam kaime 1901 m. pasakotas tekstas:

Atplaukė jau raudona puta. Tada ji pamatė, kad jau jis negyvas, ir liko jau ji pas savo tėvą (BsOPS 260).

Panašiai užbaigiamas kitas Sūduvoje, Šakių krašte, XX a. pradžioje išgirstas pasakojimas:

Tuoj susijudino marios, ir pasidarė kraujo puta. Nieko nesulaukus, parėjo atgal labai smūtna, nes ten jai buvo labai gerai. Jis buvo ponas, ir turėjo juodu tenai dvarą. Ir aš ten buvau, gėriau ir valgiau ir viską mačiau (LMD I 339/1/).

Ir Aukštaitijoje tragiška pasakos pabaiga kartais pakeičiama švelnesne:

Iššoko kraujo kunkulis. Ji ir nėjo su vaikais namo. Sėdi miške ir verkia. Ją broliai vadina namo, bet ji neina. Pati motina nuėjo ir ją namo parvedė (LTR 776/310/).

Šis tekstas užrašytas 1932 m. Želvos miestelyje. Utenos krašte apie 1930 m. pasektoje pasakoje dar išlaikytas žalčio šeimos atsiradimo medžiuose motyvas, tik jis savaip išplėtotas:

Taip tada ta mergaitė apie metus laiko buvo toje epušėje ir numirė. Kiti liko gyvi. Žmonės ėmė kalbėti, kad ten medžiuose yra motina ir sūnus. Tada jų tėvai nuėjo ten į pajūri, atrado juos sėdinčius medžiuose ir parsivedė namo (LTR 218/1175/).

Dalyje variantų skaudžiai nubaudžiama tik mergaitė, prasitarusi, kaip pašaukti tėvą žaltį, o kiti lieka žmonėmis:

Tadu ana dukterį insadina erškėčių krūman ir palika, a pati su sūnum parėja nama ir laimingai gyvena (LTR 544/285/).

Šis tekstas gautas 1934 m. iš Skiemonių valsčiaus. Artima prasme užbaigtas tekstas iš Adučiškio, užrašytas 1939 m.:

Tai ana apvirto drabuželi, ė vaikeliai i razejo (LTR 2442/135/).

Pasitaiko ir visai striukai užbaigtų variantų, kur nėra jokių užuominų apie žalčio žmonos, vaikų pavirtimą medžiais ar paukščiais:

Ana raudat ja:

– Kam tu nukirtai? Kur aš dėsiuos su vaikais? Abu ugdem vaikus...

– Nu, i nukirtau, i nukirtau!

Nukirta, i gatava, i pa visam (LKITA nr. 18401384).

Šios pasakos latvių tradicija taip pat parodo, kad kartkartėmis nutolstama nuo įprastos pabaigos. Antai iš Kuržemės, Saldaus krašto, tekstas užbaigtas panašiai, kaip jį užbaigia kai kurie lietuvių pasakotojai:

Meita nu saprata, ka vīrs ir pagalam un viņa palika uz visu mūžu ļoti nobēdojusies (LFK 739,3480).

Rygos apylinkēse visai panašius žodžius ištaria pasakotojas, baigdamas pasaką:

Nu meita saprata, ka vīrs ir zaudējis dzīvību, un ļoti noskuma (PŠ IV p. 426).

Kitas variants iš to paties krašto patikslina, kad sesuo lieka gyventi tėviškėje:

Izsaucās, izsaucās, līdz ierauga, ka brālis nonāvējis to krupi. Nu viņai jāpaliek atpakaļ pie brāļa (LFK 1515,5964).

Yra latvių variantų, turinčių literatūrinės pasakos stiliaus požymių. Tokiuose tekstuose paskutiniai vaizdai gerokai išsiskiria nuo tradicinių. Pavyzdžiui, Maduonos krašto pasakotojo dėmesys pabaigoje nukrypsta į jūros karalaičio vaikus, žmoną, jos dalią:

Sacēlušies milzīgi vēji un arī abi viņas dēli pazuduši. Tikai viņa viena palikusi pie krasta liedagā raudam. Nu vairs nebijuse viņa jūras dzelmes valdniece (LFK 479,1033).

O dar daugiau pasakoja apie karalaičio tėvą, jo širdgėlą, nevilties protrūkį:

Viņš nu aiz lielām bēdam laidis lielo veseri uz savas dzintara pils un tā sajukuse gabal gabalos <...>. Visus cilvēkus viņš ienīstot un visus viņus cenšoties ieraut dzelmē un noslīcināt vēl šo baltu dienu (LFK 479,1033).

Panašus tekstus užrašytas ir Latgaloje, Aluksnos krašte:

Nerezēdama bērņus, kuŗi tai brīdī, kad tēva asinis redzēja, bija palikuši par ūdeni, viņa pamazām apmierinājās, gāja uz māju brāļiem līdza un dzīvoja mierīgi.

Kad vecais ķēniņš dabūja zināt par dēla nāvi, tad viņš apņēmas cilvēkiem atriebties. Un no tā laika viņš ir noslīcinājis daudz kuŗu ar visiem cilvēkiem (PŠ IV p. 430).

Tarp šiu variantu ir paties pirmojo latviu teksto, paskelbto 1852 m. vokieciu kalba, galima izvelgti siokiu tokiu analogiju. Žurnale „Inland“ iđetas kūrinsys bai-giasi tokia žinia:

Madaļai ar abiem bērņiem tomēr izdevās ūdenī paslēpties, bet kas ar Madaļu ir tālāk noticis, nav nekas zināms. Nieks un Nieka palika ūdenī dzīvot, un atriebdamies par tēva nāvi, viņi allaž grib cilvēkiem kaitēt. Nieks vajā skaistas sievietes un lūko tās ūdenī ieraut. Nieka atkal vilina jaunus vīriešus ūdenī. Dažs labs jauneklis ir tādā ziņā dabūjis savu galu (PŠ IV p. 416).

Iš 35 estu variantu tik du užbaigti neiĥrastai. Vieno labai sušvelninta situacija: žmona ir vaikai nepavirsta medžiais. Čia tik, siekiant pabrėžti išgastį ir širdgėlą, asmenų reakcijos palyginamos su medžių savybėmis. Žmona baisiausiai išsigando ir pavirto *bežade kaip medis*, o jaunėlis vaikas drebėjo *kaip viršutinis beržo lapelis* (žr. H I 9, 523/4/48/). Kitame variante, kai žmonos brolis pavogė luotą ir tiltelį, žaltys nebegalėjo ateiti pasiimti šeimos. Žmona su vaikais ėjo per ežerą ir nuskendo, o žaltys liko ežere vienas (žr. S 63354/8/1/).

Rusų variantuose žalčio žmona su vaikais paprastai virsta paukščiais. Tačiau pasakos, papasakotos 1970 m. Jekaterinburgo srityje, pabaiga kita:

Ох, и поревела дочка. Ревет да присказывает: «Ты что же, мать, наделала? Меня с детём-то осиротала! Где мне свою головушку приложить!» Сколько-то пожила с матерью и ушла. И сгнула.

Viename baltarusių variante užmuštas žaltys po trejų metų turėjo būti žmogumi, merginos vyru:

А так ана асталась ў дзеўках. Ен умер, а ей явіўся (СБФ 1981: 254).

Savitai užsibaigia ukrainiečių variantas. Žmona virsta gegute todėl, kad nenori gyventi vyro šalyje:

Ото ж не захтіла вона їхати до того ужа, што її чоловік був, ... і стала птахом, полинула і тепер кукає (Драгоманов 1876: 9).

Lenkų variante, paskelbtame 1899 m., niekas nežūva, bet žaltys, kai per vieš-nagę iškyła grėsmė jo gyvybei, nubaudžia žmoną: pasiima abu vaikus, o ją palieka ant kranto:

Zacęła wtedy ogromnie płakać i wołać za mężem i dziećmi, udrzała ciągle laska w staw, ale to nic nie pomogło, bo gdy woda zsunęła się za chłopcami, uspokoiła się zaraz i więcej już się nie rozstąpiła. Lilla musiała wrócić do domu i tam do końca życia płakała i żalowała, że wyszła z wody, gdzie była z mężem i dziećmi taką szczęśliwą (Sokalski 1899: 276).

Pabaigos, kaip ir kitų epizodų, įvairovė priklauso taip pat nuo paskirų įterpiamų detalių, nuo pasakotojo emocinių, prasminių akcentų, pavartotų stilistinių priemonių. Tačiau juos nagrinėti derėtų atskirame darbe. Šiame straipsnyje siekta atkreipti dėmesį į tuos dalykus, kurie svarbūs siužetui.

Išvados

1. Tendencija sušvelninti pasakos „Eglė žalčių karalienė“ turinį pastebima įvairių tautų variantuose.
2. Laiminga pabaiga pasiekama keliais būdais:
  - a) pasaka sutrumpinama iki vedybų, telieka pirmoji kūrinio dalis,
  - b) išmetama tragiška kulminacija,
  - c) pridėjus žalčio odos sudėginimo motyvą, veiksmas pasisuka sėkminga linkme,
  - d) išsilaisvinimą iš žalčio teigiamai vertina ir broliai, ir sesuo.
3. Dalinis turinio švelninimas įvyksta keičiant žalčio vaikų kankinimo epizodą ir pasakos pabaigą.
4. Pastebėta pasakos kaita vyko įvairiuose regionuose tiek XIX, tiek XX amžiuje.

ŠALTINIAI

ATU – Hans-Jörg Uther. The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography, Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson, 3 vols., *Folklore Fellows Communications*, 2004, No. 284–286.

BKT – *Biržų krašto tautosaka*, užrašė Julius Janonis ir Marija Janonienė, parengė Kostas Aleksynas, Vilnius, 1982.

BsLPY – *Lietuviškos pasakos įvairios*, surinko Jonas Basanavičius, parengė Kostas Aleksynas, (*Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka*, t. 3, t. 4), kn. III, Vilnius, 1997, kn. IV, 1998.

BsOPS – *Ožkabalių pasakos ir sakmės*, surinko Jonas Basanavičius, parengė Kostas Aleksynas, (*Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka*, t. 8), Vilnius, 2001.

DvP – *Lietuvių liaudies pasakos su dainuojamaisiais intarpais*, surinko ir parengė Jurgis Dovydaitis, redagavo Kostas Aleksynas, melodijas parengė Zofija Puteikienė, Vilnius, 1987.

GrvP – *Gervėčių pasakos*, parengė Adelė Seselskytė, redagavo Aloyzas Vidugiris, melodijas parengė Živilė Ramoškaitė, Vilnius, 1997.

H – Jakobo Hurto sukaupto folkloro fondas, esantis Estų folkloro archyve Fr. R. Kreutzwaldo literatūros muziejuje.

LFK – Latviešu folkloras krātuve, Literatūras, folkloras un mākslas institūts.

LKITA – Lietuvių kalbos instituto tarmių atlasas.

LMD – Lietuvių mokslo draugijos rankraščiai Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne.

LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.

LTRF – Lietuvių tautosakos rankraštyno fonoteka Lietuvių literatūros ir tautosakos institute.

PŠ – *Latviešu pasakas un teikas*, pēc Anša Lercha-Puškaitiša un citiem avotiem sakopojis un rediģojis P. Šmits (Schmidt), [sēj.] IV, Rīgā, 1927.

S – Nikolajaus Sõrmuso sukaupto folkloro fondas, esantis Estų folkloro archyve Fr. R. Kreutzwaldo literatūros muziejuje.

Žvgž – *Žvaigždutė*, vaikų laikraštis.

РФЛ – *Русский фольклор в Литве: Исследование и публикация Н. К. Митропольской*, Вильнюс, 1975.

СБФ 1981 – *Славянский и балканский фольклор: Обряд, текст*, отв. ред. Н. И. Толстой, Москва.

СБФ 1986 – *Славянский и балканский фольклор: Духовная культура Полесья на общеславянском фоне*, отв. ред. Н. И. Толстой, Москва.

LITERATŪRA

Aleksynas Kostas 1985. Pasakotojai ir jų pasakos, kn.: *Stebuklingas žodis: Lietuvių liaudies pasakos*, parengė Kostas Aleksynas, melodijas parengė Zofija Puteikienė, Kaunas, p. 3–9.

Korskaitė Ingrida, Valiuvienė Sigutė 2006. Gyvi ir mirę – visados kartu, *Rubinaitis*, Nr. 3.

Sokalski B. 1899. *Powiat Sokalski pod względem geograficznym, etnograficznym, historycznym i ekonomicznym*, Lwów.

Чубинский П. 1878. *Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край <...>*, т. 2: *Малорусские сказки*, материалы и исследования, собранные П. П. Чубинским, Санкт-Петербург.

Драгоманов М. П. 1876. *Малорусские народные предания и рассказы*, свод Михаила Драгоманова, Киев.

ATTEMPTS AT MITIGATING THE NARRATIVE: PERIPHERAL VARIANTS OF THE TALE “EGLĖ – THE QUEEN OF SERPENTS”

LEONARDAS SAUKA

Summary

In order to point out the ways of digression from the chief story line, used to mitigate the contents of the tale, numerous variants of the tale “Eglė – the Queen of Serpents” recorded from different peoples, have been analyzed. These tendencies have proved to be most prominent in Lithuanian and Latvian folktale traditions. The most ample material has been collected from these two peoples as well, namely, Lithuanians have submitted 182 variants (or 149, excl. fragments and repeated recordings), Latvians – 87, while other 11 nations have altogether only 106 variants recorded.

The essential tendency of the story line correction is the happy end devised for this tale. Four most prominent patterns could be discerned in this development, i.e.:

- 1) The tale is shortened, leaving only the first part of the story and ending it by wedding;
- 2) The tragic culmination of the second part is omitted;
- 3) By contaminating the tale with the motive of burning the serpent’s exuviae, the action takes quite a different turn;
- 4) The bride attempts escaping from the serpent, either during the wedding or afterwards.

The tale can also be partly mitigated by transforming the episodes of the children’s torturing or the tale’s ending. The variety of such episodes is particularly distinct in Lithuanian and Latvian texts.

As shown by the recorded variants, these changes must have taken place in various regions in the 19th–20th centuries.

Gauta 2007-02-12